

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ: ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ*

- 1 Αντικείμενο της Πολιτικής Ιστορίας. Το επίθετο πολιτικός-ή-ό. Η εξουσία.
- 2 Οι θεσμοί από νομική και κοινωνιολογική σκοπιά.
- 3 Πολιτικοί θεσμοί. Πολιτικό σύστημα. Πολίτευμα.
- 4 Χωριστή και συγκριτική μελέτη της πολιτικής ιστορίας κάθε χώρας.
- 5 Παράγοντες που προσδιορίζουν την ιστορική εξέλιξη των πολιτικών θεσμών.
- 6 Ο ρόλος του οικονομικού παράγοντα: η μαρξιστική θεωρία. Η αναπτυξιακή προσέγγιση.
- 7 Η σχετικότητα της σημασίας του οικονομικού παράγοντα.

1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ. ΤΟ ΕΠΙΘΕΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ-Η-Ο. Η ΕΞΟΥΣΙΑ.

Εάν Ιστορία εν γένει είναι η γνώση και η μελέτη του παρελθόντος και της εξέλιξης των ανθρώπινων κοινωνιών, η Πολιτική Ιστορία¹ έχει ειδικότερα ως αντικείμενο την έρευνα του πολιτικού βίου – πολιτικών σχέσεων και θεσμών – των ανθρώπων.

Το επίθετο *πολιτικός-ή-ό*², παράγωγο από τη λέξη «πόλις», που σήμαινε στην ελληνική αρχαιότητα τα κρατίδια της εποχής εκείνης, υποδηλώνει κάθε τι που προσιδιάζει στην *κρατικά οργανωμένη* κοινωνική συμβίωση. Κατά κυριολεξία ο όρος «πολιτικός» αναφέρεται ιδίως στην *εξουσία του κράτους*, που ονομάζεται και *πολιτική εξουσία*³. Με μια όμως ευρύτερη σημασία «πολιτικό» είναι ό,τι έχει σχέση με την *εξουσία εν γένει*, και όχι μόνο την κρατική. Η μεταξύ τους διαφορά είναι ποιοτική και όχι μόνο ποσοτική.

Γενικά, εξουσία είναι η *ικανότητα επιβολής* μιας θέλησης πάνω σε άλλη ή άλλες θελήσεις. Έχει εξουσία κάποιος σ' άλλον, όταν η θέλησή του προσδιορίζει τη θέληση ή πάντως τη συμπεριφορά του άλλου και μπορεί να εξαναγκάσει τον εξουσιαζόμενο να συμμορφώνεται προς τη θέληση εκείνου που διατάζει. Η εξουσία είναι έκφραση και αποτέλεσμα *συσχετισμού δυνάμεων*, υποδηλώνει *δυναμική* επικράτηση και επιβολή. Εξουσία, με την πλατειά έννοια του όρου, ασκείται στο πλαίσιο διάφορων επιμέρους οργανωμένων κοινωνικών ομάδων που λειτουργούν ως «θεσμοί»: π.χ. οικογένεια, σχολείο, εμπορική επιχείρηση, εργοστάσιο, συνδικάτο, πολιτικό κόμμα, εκκλησία, αλλά επίσης και στο πλαίσιο προσωρινών σχέσεων, π.χ. σε ένα πλοίο ή τραίνο ή αεροπλάνο, ή σε μια ομάδα εκδρομέων, ο επικεφαλής ασκεί εξουσία. Στις περιπτώσεις όμως αυτές δεν πρόκειται για πολιτική (κρατική) εξουσία. Επίσης σχέσεις εξουσίας είναι και οι ταξικές σχέσεις, ανάμεσα δηλαδή στην άρχουσα και στις αρχόμενες τάξεις κατά τη διαδικασία της παραγωγής. Πρόκειται εδώ για σχέσεις *οικονομικής* εξουσίασης. Από την άποψη αυτή με την έννοια «εξουσία» νοείται η «ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης να πραγματοποιεί τα ειδικά της αντικειμενικά συμφέροντα»⁴. Στην Πολιτική Ιστορία όμως ενδιαφέρουν κυρίως οι *εξωοικονομικοί* και ειδικότερα οι πολιτικοί καταναγκασμοί.

Το φαινόμενο της εξουσίας είναι *διάχυτο* σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, *συμπυκνώνεται* όμως βασικά στο κράτος που είναι το κατ' εξοχήν *κέντρο εξουσίας*. Η δε κρατική (πολιτική) εξουσία έχει ένα ιδιαίτον γνώρισμα: Εάν εξουσία, εν γένει, σημαίνει την επιβολή μιας θέ-

λησης πάνω σ' άλλες θελήσεις, η πολιτική (κρατική) εξουσία ξεχωρίζει βασικά ως προς το ότι: α) η επιβολή είναι *ακαταμάχητη*: ασκείται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε η θέληση που υπόκειται και προσδιορίζεται να *μη μπορεί να αντισταχθεί επιτυχώς* στη θέληση η οποία επιτάσσει· χαρακτηριστικό στοιχείο της κρατικής εξουσίας είναι η ικανότητα που έχει «εξ ορισμού» να *εξαναγκάζει με επιτυχία*, να *εξαναγκάζει αποτελεσματικά*: β) ο εξαναγκασμός ενεργείται *με δικά της μέσα* και αν χρειαστεί, *με τη βία* (*manu militari*): η κρατική εξουσία διαθέτει το «μονοπώλιο της νομιμοποιημένης φυσικής βίας» (M. Weber). Το θέμα της εξουσίας είναι λοιπόν, βασικά, *θέμα δύναμης*: Μέσα σε μια συγκεκριμένη χώρα η άσκηση κάθε άλλης υλικής βίας εκτός από εκείνη που ασκείται από την κρατική εξουσία, θεωρείται βία παράνομη. Για να γίνει νόμιμη και να *νομιμοποιηθεί* η βία πρέπει, εκτός από την ικανότητα της αποτελεσματικής επιβολής: α) να οργανωθεί με κανόνες δικαίου που να ρυθμίζουν την άσκησή της, οπότε «*αυτοπεριορίζεται*» και «*θεσμοποιείται*»: β) να επιτύχει ένα μίνιμουμ αποδοχής και συγκατάθεσης των εξουσιαζομένων, οπότε κατά κυριολεξία «*νομιμοποιείται*». Αν δε, κάποτε, στερηθεί αυτά τα γνωρίσματα και ιδίως αποβάλει, τελικά, την *ικανότητα* αποτελεσματικής καταναγκαστικής επιβολής, παύει να είναι κρατική εξουσία. Και η θέληση, ή μάλλον η *δύναμη*, που κατόρθωσε να της αντισταχθεί επιτυχώς και τελικά να επιβληθεί ανυψώνεται σε κρατική εξουσία, εφόσον αποδείχτηκε ότι αυτή πλέον έχει την ικανότητα αποτελεσματικής επιβολής. Επομένως η βία και ο καταναγκασμός είναι συστατικά στοιχεία – έστω και αν βρίσκονται, μερικές φορές, σε λανθάνουσα κατάσταση – της *κρατικής εξουσίας* και συνεπώς των *πολιτικών φαινομένων*.

Η Πολιτική Ιστορία δεν μελετά το συνυφασμένο με την άσκηση *οποιασδήποτε εξουσίας* (με την πλατειά έννοια του όρου, π.χ. της πατρικής εξουσίας) παρελθόν των ανθρώπινων κοινωνιών, αλλά μονάχα το σχετιζόμενο με την πολιτική εξουσία. Ερευνά την εξέλιξη της *κρατικά οργανωμένης* συμβίωσης των ανθρώπων. *Δεν εκτείνεται* όμως στο σύνολό της συμβίωσης αυτής – όπου εντάσσονται και οι επιμέρους σχέσεις εξουσίας που απλώς πλαισιώνονται από την κρατική οργάνωση, – αλλά ερευνά μόνο ό,τι σχετίζεται άμεσα με την εξουσία του κράτους. *Δεν περιορίζεται* όμως στο κράτος καθεαυτό, ιδίως σαν μηχανισμό καταναγκασμού, αλλά ερευνά γενικότερα τους τρόπους με τους οποίους η *κρατική ή πολιτική* εξουσία εκάστοτε *οργανώνεται* και *ασκείται*, *αμφισβητείται* και *διεκδικείται*, *ανατρέπεται* και *κατακτιέται* μέσα στην ιστορική εξέλιξη. Όλα αυτά αποτελούν *πολιτικά φαινόμενα* ή, αλλιώς, φαινόμενα του *πολιτικού βίου*

(με την κατά κυριολεξία έννοια του όρου «πολιτικός») και αποτελούν αντικείμενο μελέτης της Πολιτικής Ιστορίας, με την ευρεία έννοια του όρου.

Ωστόσο η Πολιτική Ιστορία, με μια στενότερη έννοια, δεν εκτείνεται σε όλα τα φαινόμενα του πολιτικού βίου, στα οποία περιέχονται και οι πολιτικές πρακτικές και οι πολιτικές θεωρίες, που προηγήθηκαν των πρακτικών (γεγονότων) ή τις ακολούθησαν (ιστορία της πολιτικής σκέψης). Η έρευνά τους γίνεται μόνο κατά δεύτερο λόγο και συμπληρωματικά, στο βαθμό που χρησιμεύουν για τη διευκρίνιση του κύριου αντικειμένου της. Κύριο δε αντικείμενο της Πολιτικής Ιστορίας είναι η *εξέλιξη των πολιτικών θεσμών*.

2. ΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΑΠΟ ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΚΟΠΙΑ

Στο πλαίσιο της κρατικά οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης υπάρχουν και λειτουργούν διάφοροι *θεσμοί*. Δεν ανήκει στα πλαίσια του παρόντος μαθήματος της πολιτικής ιστορίας η μελέτη του πολυδιάστατου όρου «θεσμός»⁵. Πάντως, λέγοντας θεσμό, ως αντικείμενο της πολιτικής ιστορίας, δεν εννοώ γραμματολογικά το εν γένει «θεσπισμένο», δηλαδή κάθε τι που «τίθεται» και καθιερώνεται από τους ανθρώπους – σε αντίθεση με ό,τι προϋπάρχει από τη φύση (E. Littre), όπως π.χ. ο γάμος είναι «θεσμός» (κάτι το «τεχνητό»), ενώ η ερωτική πράξη είναι κάτι το «φυσικό» (που προϋπάρχει του γάμου). Ούτε εννοώ το σύνολο των πεποιθήσεων και συνθηθειών, πράξεων και ιδεών που ο άνθρωπος βρίσκει (παρα-) δεδομένα και ήδη καθιερωμένα και που του επιβάλλονται (κατά την αντίληψη του Durkheim και των μαθητών του). Με τον όρο (πολιτικός) «θεσμός» εννοώ:

α) Από *νομική* θεωρητική σκοπιά την δικαίως επικυρωμένη *τυποποίηση* ενός πλέγματος *οργανωμένων κοινωνικών σχέσεων* σε αφηρημένη νοητή οντότητα. Έτσι, ορισμένες σχέσεις «αντικειμενικοποιούνται», με λογική αφαίρεση των προσώπων που τις πραγματοποιούν, «ανεξαρτοποιούνται» απ' αυτά και ερευνώνται *in abstracto* ως «έννομες σχέσεις». Υπάρχουν π.χ. οι θεσμοί του γάμου, του διαζυγίου, της υιοθεσίας, της ιδιοκτησίας, της κληρονομιάς, της ανώνυμης εταιρείας κ.ο.κ. Αυτοί οι θεσμοί δεν έχουν (άμεση) σχέση με την κρατική εξουσία. Υπάρχουν όμως άλλοι θεσμοί που είναι συνυφασμένοι με την κρατική εξουσία: π.χ. ο θεσμός της Βουλής ή ο θεσμός του αρχηγού του κράτους (βασιλικός θεσμός ή προεδρικός θεσμός), οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, οι θεσμοί των υπουργών και της Κυβέρνησης, ο θεσμός των εκλογών, της διάλυσης της Βου-

λής, της τοπικής αυτοδιοίκησης, του δημοψηφίσματος, οι θεσμοί των ενόρκων και του Συμβουλίου Επικρατείας, ο θεσμός του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων κλπ., επίσης ο θεσμός του κράτους (που είναι «ο θεσμός των θεσμών» κατά τον M Haugiu) κ.ο.κ. Αυτοί είναι *πολιτικοί θεσμοί*.

Οι εν γένει θεσμοί υπάρχουν και έχουν διάρκεια *πέρα* από τα συγκεκριμένα πρόσωπα που τους συνθέτουν και που είναι εκάστοτε οι προσωπικοί φορείς τους. Έτσι, π.χ., αφότου έγινε η θεσμοποίηση της κρατικής εξουσίας, το κράτος έπαψε πια να ταυτίζεται με το πρόσωπο του μονάρχη, δηλαδή του συγκεκριμένου εκάστοτε φορέα της, ή των πολιτών του, των οποίων οι γενεές έρχονται και παρέρχονται, οι δε άρχοντες και κυβερνήτες αλλάζουν, ενώ το κράτος ως θεσμός παραμένει το ίδιο και επιζεί όλων αυτών. Παρόμοια συμβαίνουν σε κάθε θεσμό. Γι' αυτό, η «*τυποποίηση*» ή «*εμπραγματοποίηση*» των κοινωνικών σχέσεων που γίνεται με τους θεσμούς, και που συμπίπτει ιστορικά με την κοινωνικοπολιτική άνοδο της αστικής τάξης, οδηγεί πολλές φορές στην τυπολογική και αφηρημένη μελέτη τους — δηλαδή της οργάνωσης και της λειτουργίας τους, — η οποία όμως αποβαίνει ελλιπής στο βαθμό που λησμονεί το κοινωνικό υπόβαθρο των θεσμών και εμφανίζει την εξουσία των κοινωνικών ομάδων ως εξουσία των θεσμών.

β) Από *κοινωνιολογική άποψη* οι θεσμοί είναι *κέντρα εξουσίας*. Σαν τέτοιοι διαθέτουν μια σχετική αυτονομία και λειτουργούν διαλεκτικά, παράγουν δηλαδή και «αντι-εξουσία»: είναι χώροι διεξαγωγής των κοινωνικοπολιτικών ανταγωνισμών και ιδεολογικών ζυμώσεων και επομένως εμπεριέχουν «εν δυνάμει» τα σπέρματα της αναίρεσής τους ή πάντως της προσαρμογής τους προς τις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Έτσι διευκολύνουν και οπωσδήποτε παρακολουθούν την ιστορική εξέλιξη.

3. ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ. ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ. ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ.

Πιο συγκεκριμένα: ο «*πολιτικός θεσμός*» είναι ένα σύνολο διαλεκτικά διαρθρωμένων και αλληλεξαρτώμενων σχέσεων, δομών και μορφών του κοινωνικού βίου, που αναφέρονται στην οργάνωση, άσκηση ή διεκδίκηση της *κρατικής εξουσίας*. Συνήθως οι πολιτικοί θεσμοί καθορίζονται, αρθρώνονται και πλαισιώνονται από νομικούς κανόνες, οι οποίοι και ρυθμίζουν τη λειτουργία τους· τότε έχουν δικαίωμα χαρακτήρα είναι *νομικοί* θεσμοί. Εάν δε οι νομικοί αυτοί κανόνες περιέχονται στο *Σύνταγμα*, αποτελούν δηλαδή διατάξεις του Συντάγματος, τότε πρόκειται για *συνταγματικούς* θεσμούς. Υπάρχουν όμως και οι *πολιτικοί θεσμοί που δεν*

είναι συνταγματικοί, ούτε καν γενικότερα νομικοί θεσμοί, διότι δεν έχουν καθιερωθεί νομικά ή ειδικότερα από το Σύνταγμα· είναι όμως θεσμοί, διότι υπάρχουν και λειτουργούν στην πολιτική *πρακτική*. Τέτοιοι π.χ. ήταν παλιότερα οι θεσμοί του πρωθυπουργού και του υπουργικού συμβουλίου, καθώς και ο θεσμός της κοινοβουλευτικής ευθύνης των υπουργών (το κοινοβουλευτικό σύστημα). Όμοια ήταν επίσης η περίπτωση των πολιτικών κομμάτων που, ενώ υπήρχαν και δρούσαν, το ισχύον δίκαιο τα αγνοούσε μέχρι τελευταία, στο επίπεδο του Συντάγματος (βλ. όμως ήδη το άρθρο 29 του ελληνικού Συντάγματος του 1975), αλλά και στο επίπεδο των νόμων (π.χ. του εκλογικού νόμου) παλιότερα. Και όμως τα κόμματα, έστω και αν δεν είχαν ακόμη καθιερωθεί σαν συνταγματικός ή γενικότερα νομικός θεσμός ήταν *πολιτικός θεσμός* στο βαθμό που μετείχαν στο σχηματισμό της πολιτικής θέλησης του εκλογικού σώματος, επηρέαζαν ή (και) διεκδικούσαν, ιδίως μέσω της Βουλής, την άσκηση της κρατικής εξουσίας και επιδίωκαν να αναγάγουν τους προγραμματικούς τους στόχους σε σκοπούς του κράτους.

Για την Πολιτική Ιστορία ενδιαφέρον παρουσιάζουν όχι μόνον οι νομικά καθιερωμένοι πολιτικοί θεσμοί, αλλά *όλοι* οι πολιτικοί θεσμοί που λειτουργούν στην πράξη. Ενδιαφέρουν επίσης γενικότερα οι *διαδικασίες* – έστω και αν δεν συνθέτουν θεσμούς – με τις οποίες η κρατική εξουσία επηρεάζει τις αποφάσεις των εξουσιαζομένων (π.χ. με τα μαζικά μέσα ενημέρωσης), αλλά και οι διαδικασίες με τις οποίες οι εξουσιαζόμενοι επηρεάζουν τις αποφάσεις της κρατικής εξουσίας (π.χ. με «ομάδες πίεσης»). Αυτό το σύνολο των πολιτικών θεσμών και διαδικασιών αποτελούν το λεγόμενο *πολιτικό σύστημα*, του οποίου η έννοια είναι ευρύτερη από το κατά κυριολεξία *πολίτευμα* που περιλαμβάνει μόνο τους νομικά καθιερωμένους πολιτικούς θεσμούς (μερικοί από τους οποίους δεν αποκλείεται μάλιστα να μη λειτουργούν – ή να μη λειτουργούν πλήρως ή σωστά – στην πράξη). Έτσι η Πολιτική Ιστορία, ως ιστορία των πολιτικών θεσμών, δεν ταυτίζεται με τη Συνταγματική Ιστορία, αλλά την περιλαμβάνει: είναι και ιστορία των συνταγματικών θεσμών, όχι όμως μόνο αυτών.

4. ΧΩΡΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΘΕ ΧΩΡΑΣ

Η Πολιτική Ιστορία ερευνά της *πολιτικές σχέσεις, όπως αυτές εξελίχθηκαν στο παρελθόν μέχρι σήμερα*. Η εξέλιξη αυτή, που ενδιαφέρει επειδή συμβάλλει και στην κατανόηση της σημερινής πολιτικής πραγματικότητας, δεν είναι βέβαια παντού ομοιόμορφη και συγχρονισμένη. Αντί-

θετα, οι πολιτικές εξελίξεις είναι σε κάθε χώρα συνυφασμένες με τους εκάστοτε συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων και με το επίπεδο ανάπτυξης των κοινωνικοπολιτικών αγώνων. Η ιστορική πορεία κάθε συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού διαθέτει έτσι, κατά κάποιο τρόπο, μια δική της ταυτότητα, δηλαδή ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφέρουν από χώρα σε χώρα και που μόνο εμπειρικά μπορούν να μελετηθούν. Γι' αυτό, η μελέτη της Πολιτικής Ιστορίας γίνεται για κάθε χώρα χωριστά, χωρίς αυτό να αποκλείει βέβαια, στη συνέχεια, συγκριτικές έρευνες ή θεωρητικές αναγωγές. Από την άποψη αυτή δεν υπάρχει μια γενική πολιτική ιστορία, αλλά μόνο η πολιτική ιστορία της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας κ.ο.κ., που καθεμία έχει τις ιδιομορφίες της.

Η Πολιτική Ιστορία μελετά *την κατά το παρελθόν εξέλιξη των πολιτικών θεσμών και διαδικασιών*. Η μελέτη αυτή αφορά τόσο στον τρόπο με τον οποίο ήταν οργανωμένη και ασκούσαν μια συγκεκριμένη κρατική εξουσία — είτε βάσει του ισχύοντος εκάστοτε δικαίου, είτε απλώς στην πολιτική πρακτική, — όσο και στους τρόπους με τους οποίους συνέβη να μετασχηματισθεί ή να αντικατασταθεί από άλλη, κατά τη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης.

Η γνώση και η μελέτη του πολιτικού παρελθόντος είναι αναγκαία για την κατανόηση των πολιτικών θεσμών, σχέσεων, γεγονότων και εξελίξεων του παρόντος. Στο σημείο ακριβώς αυτό συνδέεται η πολιτική ιστορία με την πολιτική επιστήμη⁶.

5. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ

Η μελέτη της ιστορίας των πολιτικών θεσμών και διαδικασιών παρουσιάζει όλες τις δυσχέρειες που είναι συμφυείς με την ιστορική έρευνα. Διότι τα ιστορικά φαινόμενα είναι πολυσύνθετα και πολύπλοκα. Και πολυποίκιλοι είναι οι παράγοντες που διαμορφώνουν ή επηρεάζουν, επιβραδύνουν ή επιταχύνουν την ιστορική εξέλιξη⁷. Αυτοί είναι:

- α) *Παράγοντες αντικειμενικοί ή περιβάλλοντος*: φυσικοί, γεωγραφικοί, οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί, πολιτισμικοί, παραδοσιακοί, εθνικοί, διεθνείς, ιδεολογικοί, ψυχολογικοί, βιολογικοί.
- β) *Παράγοντες υποκειμενικοί ή παρεμβολής της ανθρώπινης θέλησης* (μάζα, άτομα, ηγεσία, προσωπικότητες).
- γ) *Παράγοντες συγκυριακοί ή αστάθμητοι* (τυχαία γεγονότα, π.χ. θάνατος ενός ηγέτη σε μια κρίσιμη ιστορική φάση).

Επιβάλλεται λοιπόν πολλή προσοχή, ώστε να αποφεύγονται σχηματοποιήσεις και υπεραπλουστεύσεις της σύνθετης ιστορικής πραγματικότητας που οδηγούν στην παρερμηνεία της και συνεπώς στη λαθεμένη εκτίμησή της.

Η μελέτη της πολιτικής ιστορίας πρέπει να μεθοδεύεται έτσι ώστε να παίρνει υπόψη όλους τους παραπάνω παράγοντες. Ωστόσο, ανάμεσά τους υπάρχει ένας που φαίνεται να παίζει κεντρικό ρόλο: Έχει γενικά πια αναγνωριστεί σήμερα η σπουδαιότητα του *οικονομικού παράγοντα* για την όλη ιστορική και ιδιαίτερα την πολιτική εξέλιξη.

6. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ: Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ. Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.

Παλαιότερα, τη σημασία του οικονομικού παράγοντα τόνιζε κυρίως η μαρξική θεωρία. Κατά τους K. Marx και Fr. Engels, «η ιστορία όλων των κοινωνιών, ως τις μέρες μας, δεν είναι παρά η ιστορία της πάλης των τάξεων». Οι κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, δηλαδή οι σχέσεις που διαμορφώνονται ανάλογα με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής ανάμεσα στα άτομα που μετέχουν στη διαδικασία παραγωγής των υλικών αγαθών, προσδιορίζουν — ή πάντως επηρεάζουν αποφασιστικά, — σε τελευταία ανάλυση, τους πολιτικούς θεσμούς. Ο «προσδιορισμός» αυτός, κατά τη μαρξιστική θεωρία, γίνεται σχηματικά ως εξής:

Στο πλαίσιο ενός κοινωνικού σχηματισμού οι υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής (που συνάπτουν οι άνθρωποι μεταξύ τους κατά την παραγωγική διαδικασία) αντιστοιχούν, αρχικά, σε ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης των *παραγωγικών δυνάμεων* (δηλαδή των εργαλείων και μέσων παραγωγής, των αντικειμένων της εργασίας και της διατιθέμενης συνάφως εργατικής δύναμης των ανθρώπων). «Παραγωγικές δυνάμεις» και «σχέσεις παραγωγής» συγκροτούν τον «τρόπο παραγωγής». Με την πάροδο όμως του χρόνου διαμορφώνονται και αναπτύσσονται νέες παραγωγικές δυνάμεις (π.χ. ύστερα από ανακαλύψεις, εφευρέσεις, τεχνικές εξελίξεις κ.τ.τ.) που έρχονται βαθμιαία σε αντίθεση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή, κατά νομική ορολογία, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας στο πλαίσιο των οποίων κινούνταν προηγουμένως. Εξ άλλου, από τη θέση που κατέχουν οι άνθρωποι στη διαδικασία παραγωγής των υλικών αγαθών, από τις σχέσεις τους με τα μέσα παραγωγής και από τον τρόπο και το ποσοστό συμμετοχής τους στον κοινωνικό πλούτο, χωρίζονται σε *κοινωνικές τάξεις*. Οι τάξεις όμως βρίσκονται σε ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους: με την ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από ορισμένη κοινωνική